

ИВАН КЛАЈН – ЖИВОТ ПОСВЕЋЕН ЛЕПОТИ ЈЕЗИКА

Последњег дана марта ове године напустио нас је академик Иван Клајн, професор Катедре за италијанистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, уважени српски лингвиста – романиста и србиста, преводилац, нормативиста, лексикограф, дериватолог.

Иван Клајн рођен је 31. јануара 1937. године у Београду. Дипломирао је 1961. године на Групи за италијанистику Филолошког факултета Универзитета у Београду. Након дипломирања радио је као преводилац и новинар у *Илустрованој политици*, а 1964. године запослен је као асистент на Катедри за италијанистику Филолошког факултета у Београду. Те исте године одбранио је магистарски рад под насловом *Речи страног порекла у послератном италијанском језику*. Докторску дисертацију под називом *Утицаји енглеског језика у италијанском* одбранио је 1970. године. Године 1984. изабран је у звање редовног професора. У пензију је отишао 2002, а 2003. године постао је редовни члан САНУ.

Најпознатије дело Ивана Клајна јесте *Речник језичких недоумица* (1981), који је имао више издања. У његова најзначајнија дела, која су такође имала по неколико издања, убрајају се *Творба речи у савременом српском језику I, II* (2002; 2003), *Италијанско-српски речник, Нормативна граматика* (коју је написао у коауторству са академиком Предрагом Пипером), *Велики речник страних речи и израза* (у коауторству са Миланом Шипком). Посебну пажњу привлаче поглавља која је као један од аутора написао у књизи *Језички приручник* (1991) и *Српски језик на крају века* (1996). Веома су цитиране и његове књиге *Историјска граматика шпанског језика* (1977), *Граматика српског језика* (2005), *О функцији и природи заменица* (1985). Неколико књига академика Ивана Клајна састоји се из текстова које је објављивао у медијима, а међу њима су и *Разговори о језику* (1978), *Језик око нас* (1980), *Писци и писмењаци* (1994), *Испецци на реци* (1998) и др.

Преводио је са италијанског и енглеског језика на српски, а као преводилац и приређивач учествовао је у припреми српског издања *Енциклопедијског речника модерне лингвистике* (1988) и *Кембричке енциклопедије језика* Дејвида Кристала (1995).

Иван Клајн се бавио и енигматиком, па је из тог интересовања настала његова књига *И филозофи су луди* – антологија смешних штампарских грешака.

Иако је у широј јавности познат по својим србистичким радовима и књигама, академик Иван Клајн оставио је дубок траг и у италијанистици. Величина стручњака за страни језик мери се по томе колико се његова дела уважавају и цитирају у земљи у којој је тај језик матерњи. Већ Клајнова докторска дисертација *Утицаји енглеског у италијанском* (1971) спада у врло цитирана дела, не само међу српским италијанистима већ и у самој Италији. Како је оценио академик Никша Стипчевић, то је прво дело у којем је детаљно описан утицај енглеског језика на италијански, па се као полазиште користило и у свим каснијим истраживањима ове теме. Влада Републике Италије наградила је Ивана Клајна за *Италијанско-српски речник*. Велику пажњу у Италији привукли су његови радови објављени у часопису *Lingua nostra*. Године 1976.

Иван Клајн је у овом часопису објавио запажен чланак посвећен заменици *esso*, а 1986. године, у истом часопису, објавио је и рад о заменицама *questo* и *quello*, који је такође изазвао велику пажњу италијанских лингвиста. Радове на италијанском, о италијанском, Иван Клајн објављивао је и изван Италије. У словеначком часопису *Lingvistika* изашао је 1991. године његов рад „Pronomi, avverbi e preposizioni”.

Висок степен компетенције за граматичку и лексичку структуру италијанског језика, као и одлично познавање енглеског, немачког, француског и шпанског и служење латинским и грчким језиком, учинили су Ивана Клајна посебним, изузетно цењеним и корисним научником на пољу србистике. Његова способност да из визуре страних језика осмотри српски језик донела је значајан допринос науци о српском језику, јер многи србисти не могу у страним језицима пронаћи референтни оквир када треба да оцене и процене језичке промене у српском језику. Свако ко је изучавао стране језике и удубљивао се у њих разуме да сваки језик има сопствену унутрашњу логику, која се нарочито огледа у законитостима спајања морфема у лексема, лексема у речи, речи у реченице. Везе између пунозначних речи са помоћним, као што су спојени именица са предлозима, представљају осетљиве саставнице увезане у систем који одликује изузетна префињеност и дубока прецизност. Када се невештим, непромишљеним превођењем тај систем наруши, онда је то велики проблем, јер се тиме угрожава рад зглобова језичког система, а ти зглобови чине систем функционалним. Професор Клајн је успевао да осети и опише ове нијансе, а за себе је говорио да га привлаче конкретни језички проблеми, нарочито утицаји страних језика на српски. Према способности за танане анализе уклопљености страних речи у лексички систем српског језика, Иван Клајн је подсећао на значајног србисту Милоша Московљевића, за којег се могу навести исте квалификације као и за професора Клајна. Овакви борци за дух српског језика који уклопљеност нових јединица у српски језик осматрају из једне далеко шире визуре него они србисти који нису полиглоте веома су били ретки, па зато и драгоцени у историји србистике.

Готово да не постоји област српског језика у којој Иван Клајн није оставио трага. Ненаметљиво, решавајући конкретна језичка питања, он је често постављао задатке или нудио решења за цео низ важних теоријских питања која се тичу српског језика. За ову прилику пробраће се нека од њих.

У раду „Конвенционално и суштинско у правопису” (1976), И. Клајн је скренуо пажњу на чињеницу да у србистици, али и у наукама о другим језицима, још увек не постоји теорија правописа, од које „очекујемо да нам пружи опште критеријуме за доношење правила (неку врсту ’оправдања правописа’, да парафразирамо термин који Чомски користи за граматику)”. Теорија правописа би омогућила да „правописне одредбе убудуће што мање буду резултат комисијских одлука, тражења компромиса међу различитим навикама и склоностима, а у што већој мери да имају своје научно, објективно образложење”. У истом чланку, Клајн је скренуо пажњу на чињеницу да се правописна норма, као и свака друга норма, мора заснивати на језичким законитостима, а не на неутемељеним правилима: „Време је да се увиди да пут ка лепом језику и правилном изражавању не води преко графичких конвенција; да се језичко нормирање не може спроводити на бирократски начин, ’применом прописа’, него откривањем унутрашњих законитости које језик поседује као и свака аутономна структура.” Управо овим начелом водио се Иван Клајн током свог вишедеценијског бављења нормом српског језика и због тога су његови језички савети били радо прихватани и усвајани.

Иван Клајн је дао допринос и граматичком опису српског језика, а он је нарочито видљив у његовом приручнику *Граматика српског језика* (2005). Овај приручник намењен је странцима и зато се посебна пажња скреће на оне граматичке особености српског језика које задају муке странцима. Као и свему што је радио, тако је и овом свом граматичком опису дао посебан печат јер је српски језик посматрао очима странца и унапред одговарао на питања која би поставио неко ко тек савладава наш језик. Оваква визура није примењена у осталим нашим граматикама и зато је овај приручник оригиналан. Тако се, на пример, велика пажња посвећује, како је то Клајн назвао, експресивној употреби глаголских времена. Обрађује се, на пример, афективна вредност аориста (*Шта уради, човече!*), перфекат којим се може изражавати енергична наредба (*Да се ниси макао!*), оптативно значење крњег перфекта у клетвама (*Баво га однео!*). Посматрајући систем српских заменица из перспективе великог броја језика, а не само из угла српског граматичког система као таквог, поглавље о показним заменицама Клајн овако започиње у свом приручнику: „Уместо једне показне заменице за близину и једне за даљину, као многи други језици, српски има систем од три заменице које се индиректно везују за три лица: овај (ова, ово), тај (та, то) и онај (она, оно).”

У своје капитално двотомно дело *Творба речи у савременом српском језику*, Иван Клајн је унео бројне новине у опис грађења речи, напуштајући у некој мери дотадашњу традицију у србистици, чији су најутицајнији представници били Александар Белић и Михаило Стевановић. У Уводу првог тома, аутор је сам одредио најважније различитости. Пре свега, запазио је да се опис творбе речи до сада углавном сводио на опис деривације, а да се композиција у србистици занемаривала, као и остали начини творбе речи. Због тога је цео први том посветио слагању и префиксацији. Осим тога, професор Клајн је покушао да се у својим творбеним анализама дистанцира од дијахроније, па је и по томе његов приступ нетипичан у досадашњем приступу грађењу речи. Ипак, најважнија новост у његовом погледу на творбу речи односи се на статус префиксације као творбеног начина. Иван Клајн је први лингвиста који је префиксацију посматрао као засебан творбени начин, одвојен од композиције и од деривације. Иако је његов приручник објављен пре само две деценије, данас готово да више нема лингвиста који префиксацију сврставају у композицију. Утицај академика Клајна у вези с овим питањем ширио се лако и брзо и за кратко време постао водећи у српској лингвистици.

Лексику савременог српског језика професор Клајн је нарочито садржајно описао у поглављу „Лексика” приручника *Српски језик на крају века* (1996). Класификовао је лексику карактеристичну за 20. век, нарочито за његову другу половину, у тематске групе, па је описао најважније лексеме у вези са спортом, привредом и финансијама, унутрашњом и спољном политиком, науком, техником, културом и уметношћу итд.

Објашњавајући начела којих се држао како би неку реч сврстао у свој *Речник нових речи* (1992), Иван Клајн износи своје ставове о критеријумима за идентификацију неологизама. Тако, на пример, књижевна дела није узео у обзир за ексцерпцију грађе јер „књижевници радо кују своје личне неологизме, али с великим закашњењем усвајају оне који су у широј употреби – можда услед разумљиве несклоности према помодним изразима”. У обзир је узео само лексику из језика медија, али је приметио да „новинарски текстови по правилу врве од необичних кованица, али таквих за које је мало вероватно да ће икада ући у општу употребу. Стога у речник нисмо унели изведени-

це као „перфидлук”, „леопардолик”, „руксаносац”, „бронзоморно доба” итд.” „Нису унете у речник ни речи које су постојале, али су тек последњих година постале чешће (понеке и знатно чешће) у јавној употреби, услед чега би могле оставити утисак неологизама. Такве су, на пример, губитник, видилац, заједништво, раздруживање, плурализам, диференцијација итд.” Наведени Клајнови критеријуми могли би се узети у обзир приликом састављања сваког следећег речника неологизама.

Чак и у радовима у којима се пореде лексичке или граматичке особине различитих језика, Иван Клајн је отварао и нека значајна теоријска питања. Тако је, на пример, у раду „Називи мачке у европским језицима (покушај упоредне синхронијске студије)” (1970), аутор отворио питање, у ово време врло актуелно, о тзв. основном роду именица које означавају животиње. „Основним родом називамо онај између два или три граматичка рода који се у поједином језику употребљава да означи животињску врсту уопште, када се не прецизира да ли је у питању мужјак или женка.” Појам основног рода, који се у српским граматикама не спомиње, инспиративан је за даља проучавања односа између природног пола и граматичког рода и начина на који се тај однос може реализовати у језику.

Иван Клајн је писао, а чинило се, и размишљао о језику, нарочито о језичким недоумицама, с лакоћом, шармантно и опуштено, уз примесе хумора, као да се забавља. Изгледало је као да ниједан текст није написао под притиском, већ искључиво да би решио неки проблем који је у њему будио радозналост. Потреба за језичком игром нарочито је била изражена у његовом бављењу енигматиком, а из те игре настала је антологија штампарских грешака *И филозофи су луди*: „Пре двадесетак година пало ми је на памет”, пише Иван Клајн, „да су такве смешне грешке, макар и измишљене, могле да буду нека врста енигматске игре, занимљиве за читаоце. Почео сам да их састављам и објављујем, без потписа, у *Политикином забавнику*. Ту су излазиле под заглављем ’Будите коректор’.” Да би се измислила реченица у којој променом једног слова у једној речи цела реченица мења значење, аутор мора бити изузетно креативан, посебно зато што и нова реченица мора имати значење, а оно понекад носи и јаку поруку, нпр.: „Вештину нервирања нико тако добро не познаје као келнери хотела „Гранд” [= сервирања]. У селу свако дете чува овце или краде [= краве]. За свој рад добила је више јадних признања [= јавних].”

Професор Иван Клајн нас је много чему научио из различитих језичких области италијанског и српског језика, понудио мноштво теоријских решења, решио велики број конкретних језичких недоумица, показао нам како се састављају и решавају језичке игре, насмејао нас, поклонио нам неколико речника, задао нам прегршт задатака који се тичу развоја србистике, а размишљао је и о младима и важности наставе српског језика у школи, посебно у гимназији. Пошто на младима свет остаје, сећање на академика Ивана Клајна завршићемо његовим размишљањима о важности реформе школских програма и поклањања веће пажње настави српског језика: „Пре десетак година, у ’Задужбини’, писао сам о уџбенику биологије за ПРВИ разред средње школе, у коме се – да цитирам – ’само о модрозеленим алгама прича на три стране. А онда долазе златасте алге на једној страни, па силикатне алге на две, па мрке алге на три, па црвене алге, жутозелене алге, еугленоидне алге, зелене алге...’ Ако коначно добијемо министра просвете који ће овај и све друге уџбенике очистити од алги и гомила лиштног непотребног баласта, који ће коначно увести наставу српског језика у средње школе, а број часова матерњег језика у основној школи повећати – тек у том случају биће наде за будућност српског језика.”

Професор Иван Клајн наставља свој живот с нама кроз своје књиге и размишљања која покрећу и надахњују.

Рајна Драгићевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик с јужнословенским језицима
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs